

Massification of Society as a Way to Dictatorship. (Flip-flops by H. Ortega-i-Gasset)

UDC: 321.328

DOI: <https://doi.org/10.15421/172417>

Zienkin Mykhailo

Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-9824-629X>, micke.zen@gmail.com

Dnipro University of Technology (Dnipro, Ukraine)

Abstract

Relevance. The article analyzes the current problem of the danger of the massification of society for the fate of democracy. On the basis of the famous works of the Spanish philosopher Ortega-y-Gasset, who is considered the first in terms of talent and significance among the Spanish philosophers of the 20th century, the dangers entailed by the massification, and in fact the "primitization" of society, are traced.

The purpose of the article is to investigate the creative legacy of the famous Spanish philosopher Ortega-y-Gasset and to find in some of his works answers to the question why such dangerous swings away from democracy occur from time to time and how a talented and experienced thinker answered this, can we apply his conclusions.

Results. Today, the topic is very important in the conditions of the already "hot" phase of the war between democracy and dictatorship, modernized forms of fascism. To the question of why this is happening, the author decided to seek answers from Jose Ortega-y-Gasset, who believed that the crises of European society, namely the appeals of the philosopher addressed to him, are raging because of the so-called "mass people", who came to the fore in large numbers roles in society. The political elite, the aristocracy, which is supposed to oppose this, and even more, to lead society (not to conquer state power, but to influence it), has lost its qualities. The processes take place especially noticeably in culture, which, being political, according to the American scientist G. Almond, is a cementing subsystem.

The Spanish philosopher concludes that society can be saved and "medicine" is not so expensive. Broad aristocracy and internal perfection of society should become the ideal, reality, and goal. Ortega-y-Gasset calls on intellectuals to return to participation in public life in order to use a new ideology to form new principles of human relations capable of leading the West out of a crisis situation.

Conclusions. It is possible to prevent the country from slipping into a mass society and dictatorship, which will arise on such a basis, through the formation of a truly political aristocratic elite. As the society becomes aristocratic, it will improve more and more, and the danger of dictatorship and its terrible consequences, which many thinkers of the past wrote about, will be warned, and in the case of their real existence, solved.

Keywords: mass society, massification, Ortega-y-Gasset, elitism, aristocracy, dictatorship, "man-mass"

Масовізація суспільства як шлях до диктатури. (Гортаючи Х. Ортегу-і-Гассета)

Зенкін Михайло

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Дніпро, України)

Анотація

Актуальність. В статті аналізується актуальна проблема небезпеки масовізації суспільства для долі демократії. На основі відомих робіт іспанського філософа Ортегі-і-Гассета, якого вважають першим за талантом і значущістю серед іспанських філософів ХХ століття, прослідковано небезпеки, які тягне за собою масовізація, а фактично «примітивізація» суспільства.

Метою статті є дослідити творчу спадщину відомого іспанського філософа Ортегі-і-Гассета і виявити у деяких його роботах відповіді на питання, чому час від часу відбуваються такі небезпечні коливання в бік від демократії і як талановитий і досвідчений мислитель відповів на це, чи можемо ми застосувати його висновки.

Результати. Тема на сьогоднішній день є дуже важливою в умовах вже «гарячої» фази війни демократії з диктатурою, модернізованими формами фашизму. На питання, чому так відбувається, автор вирішив шукати відповіді у Хосе Ортегі-і-Гассета, який вважав, що кризи європейського суспільства, а саме йому адресовані звернення філософа, вирують через так звану «масову людину», яка у великій кількості вийшла на перші ролі у суспільстві. Політична ж еліта, та аристократія, яка має протистояти цьому, ба більше – очолити суспільство (не завоювати державну владу, а впливати на неї), втратила свої якості. Процеси відбуваються особливо помітно у культурі, яка будучи політичною, на думку американського вченого Г. Алмонда, є цементуючою підсистемою.

Висновок іспанський філософ робить такий, що суспільство можна врятувати і «ліки» не такі вже дорогі. Ідеалом, реальністю, і метою має стати широка аристократизація і внутрішня досконалість суспільства. Ортега-і-Гассет закликає інтелектуалів повернутися до участі у суспільному житті, щоб за допомогою нової ідеології сформувати нові принципи людських взаємин, здатні вивести Захід із кризової ситуації.

Висновки. Запобігти сповзанню країни у масове суспільство і диктатура, яка виникне на такій основі, можна через формування по-справжньому політичної аристократичної еліти. У міру того, як суспільство буде аристократизуватися, воно все більше удосконалюватиметься і небезпека диктатури і її жахливих наслідків, про які писали багато мислителів минулого, будуть попереджені, а у разі їх реального існування, вирішені.

Ключові слова: масове суспільство, масовізація, Ортега-і-Гассет, елітарність, аристократизм, диктатура, «людина-маса»

Стаття надійшла / Article arrived: 28.01.2024

Схвалено до друку / Accepted: 29.02.2024

Вступ.

Боротьба демократії і диктатури останнім часом перейшла у «гарячу» фазу. Для багатьох людей це стало справжнім шоком. Між тим про небезпеку таких зіткнень попереджали багато видатних мислителів минулого, особливо середини ХХ ст., коли аналізували причини і наслідки приходу до влади комуністів, нацистів і фашистів (СРСР, Німеччина, Італія).

Відомо, що Р. Міхельс, наприклад, не бачив у майбутньому партійної держави демократичності. Р. Дарендорф вважав, що демократії як народовладдя не існує, бо врешті решт править еліта. Багато питань викликала і сама ця категорія, зокрема у словосполученні «політична еліта». Що це, як виглядає, хто її виховує? На ці й подібні питання однозначної відповіді не знайти.

Однією з ключових тем у науковій літературі є також проблема масового суспільства. Вона стосується змін, які відбуваються у суспільстві під впливом масової культури, технологічного прогресу, глобалізації та інших чинників.

Метою статті є дослідити творчу спадщину відомого іспанського філософа Ортегі-і-Гассета і виявити у деяких його роботах відповіді на питання, чому час від часу відбуваються такі небезпечні коливання в бік від демократії і як талановитий і досвідчений мислитель відповів на це, чи можемо ми застосувати його висновки.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

У науковій літературі досліджуються різноманітні аспекти проблеми масового суспільства в цілому і у творчості іспанського філософа зокрема (Рилова, 2020). Наприклад, дослідження можуть бути присвячені змінам у системі цінностей та норм поведінки в сучасному суспільстві (Гладкий, 2022; Плашевська, 2019; Шелкова, 2019). Також вивчається роль масової комунікації, засобів масової інформації та соціальних мереж у формуванні громадської думки та поведінки людей (Бакієв, 2021). Виникають питання про те, як масове суспільство впливає на індивідуальні та колективні ідентичності людей, соціальні відносини, політичний процес та економічну сферу (Дружинець, 2020; Козинець, & Соболев, 2020). Масове суспільство також обговорюється в контексті проблеми втрати індивідуальності та розмивання кордонів між сферами приватного та суспільного життя (Манхейм, 2021; Шелкова, 2019).

Розробниками концепції масового суспільства і людини в ньому вважаються Г. Лебон, С. Московічі, Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Тард, З. Фрейд, Е. Фром, К. Юнг, О. Шпенглер, К. Юнг, К. Ясперс, К. Поппер, Г. Маркузе, В. Райх та ін.

К. Манхейм, аналізуючи масове індустріальне суспільство, свого часу зазначав, що воно змушує придушувати і вигіснати інстинктивні потяги людини, оскільки, здавалося б, його розвиток

пов'язані з зміцненням раціоналізму. Але значна інтеграція індивідів та суспільства призводить до посилення та концентрації ірраціональних проявів до катастрофічних подій руйнівного характеру (Манхейм, 2010).

Сучасні українські вчені також вивчають ці питання. Так, дослідниця проблем культури А. Плашевська робить акцент на порівнянні Ортегою саме масової і елітарної культури (Плашевська, 2019), О. Козинець і В. Соболев у дослідженні з проблем масового суспільства також вказують на негативні тенденції. На їх думку, бунт мас схожий на колективне безумство, яке супроводжується ненавистю до людей (Козинець, & Соболев, 2020). Де ж тут місце демократії і її принципам? До подібних висновків проходять і інші дослідники, наприклад, О. Рилова (2020), М. Дружинець (2020) та ін.

Цікавий погляд на творчість іспанця запропонував Віль Бакієв в рамках проблеми цифрового суспільства. Так, він вказує, що успішний «бунт мас», що набирає сили, є серйозним ризиком розвитку цифрового суспільства, бо існує загроза ймовірності «цифрової диктатури», тотального контролю свідомості та поведінки людей (Бакієв, 2021).

Деякі, зокрема Н. Шелкова, пишуть навіть про варваризацію суспільства і відповідні небезпеки. Вона наводить цитату І. Хейзінгі: «Якщо ця цивілізація буде врятована, якщо вона не потоне у віках варварства, але, зберігши свої вищі цінності, що дісталися їй у спадок, перейде в оновлений і міцніший стан, тоді абсолютно необхідно, щоб ті, хто нині живе, усвідомлювали, наскільки далеко зайшло псування, що є загрозою цій цивілізації» (І. Хейзінга. У тіні завтрашнього дня) (Цит. по: Шелкова, 2019, с. 59).

Загалом наукова література з проблеми масового суспільства допомагає зрозуміти і проаналізувати зміни, що відбуваються в суспільстві під впливом масових процесів, а також їх наслідки для людей і суспільства в цілому.

Результати дослідження.

Масове суспільство та демократія є двома концепціями, які зазвичай пов'язуються одна з одною. Масове суспільство належить до сучасної соціальної структури, де більшість населення бере участь у різних соціальних, політичних та економічних процесах. Воно характеризується широким доступом до інформації, масовими комунікаційними засобами та високим рівнем громадської участі. З іншого боку, демократія є певною політичною системою, в якій влада належить народу, і громадяни мають право голосу та участі у політичних рішеннях. Демократія прагне захисту прав і свобод кожного індивіда, забезпечення рівності перед законом, свободи слова та зборів, а також поділу влади.

Однак, є й потенційні загрози. Деякі з них можуть містити маніпуляції громадською думкою, дезінформацію, обмеження свободи слова або

обмеження прав громадян. Ці проблеми можуть виникати через недостатній доступ до інформації, нерівний розподіл влади та недемократичні практики.

Важливо, щоб демократичне суспільство було засноване на захисті та повазі прав усіх громадян, надавало вільний доступ до інформації та забезпечувало прозорі та справедливі процеси. Тільки тоді масове суспільство може бути фундаментом для розвитку та підтримки демократії. А чи достатньо цього? І чому тоді у суспільствах з широкими демократичними можливостями час від часу торжествує диктатура?

Є, наприклад, така категорія, як «електоральний авторитаризм», для якого вибори виступають як необхідна умова, але тут вони не забезпечують зміну влади, інша мета. Перемогти на виборах може лише чинний президент, якщо він у них бере участь, чи правляча партія щоб легітимізувати свій курс. Список же механізмів, за допомогою яких це гарантується є великим.

В цих умовах на перший план виходить проблема менталітету масового суспільства. Як зазначає С. Гладкий, суспільство масового споживання продукує людину, яка байдужа до гуманістичних правових ідеалів, а ідея права «розмивається» у масовій свідомості, відсувається на задній план переживанням його інструментальної цінності, втрачає генетичний взаємозв'язок з ідеалами свободи та справедливості. Крім того, культурна і політична гегемонія мас є передумовою становлення тоталітарних і, зокрема, фашистських режимів, що засвідчує історія ХХ століття (Гладкий, 2022, с. 28).

Отже, «погортаємо» сторінки деяких праць відомого іспанця Хосе Ортега-і-Гассета і згадаємо, що пророкував і пропонував філософ з проблеми масовізації суспільства.

У своїй праці філософ закликає не сприймати таке поняття як «повстання мас» виключно як суспільно-політичний феномен, бо це явище значно складніше і має трактуватися насамперед як інтелектуальний, моральний, економічний і духовний процес, що включає звичаї, звички, умовності аж до манери одягатися і розважатися (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 15).

Його заслугою є насамперед введення у науковий обіг поняття «людина маси» (масова людина) та аналіз особливостей даного соціокультурного типу у порівнянні з типом представника духовної еліти. Іспанець звертає нашу увагу на порушення колишньої динамічної рівноваги між елітою (високодуховною та висококваліфікованою частиною суспільства), і масою, на зростання соціального, а згодом і культурного переважання типу «людини маси», на небезпеку вульгаризації всього життя суспільства, вихолощення людського сенсу та суспільного буття в результаті надання його цінностям статусу загальнолюдських. Специфіка його підходу в акценті на розгляд «масової людини» як суб'єкта сучасних

соціально-масових явищ, а поява і панування «людини маси» пов'язується з розгортанням у сприятливих соціальних обставинах «плебейської» субкультури та типу особистості, для якого характерні жага до соціального піднесення, прагнення до розширеного паразитарного споживання, обмежені культурні потенції та потреби.

На думку філософа, у ХХ ст. розповсюдилось неприємне явище – повне захоплення масами громадської влади. Оскільки маса за визначенням не здатна керувати собою, а тим більше суспільством, йдеться про серйозну кризу європейських народів і культур, найсерйознішу з можливих. В історії подібна криза вибухала не раз і її характер та наслідки, відомі. Відома й назва – повстання мас (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 15).

Майже на початку роботи Ортега каже, що поняття маси пов'язане з поняттям натовпу. Він починає зі зіставлення слів «натовп» та «маса». Натовп – поняття кількісне та візуальне. Якщо його перекласти на суспільствознавчу термінологію, воно дає поняття «суспільної маси» (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 17). Одне значення слова повсякденне, інше у складі висловлювання «масова людина» – діагноз епохи, культури.

Суспільство завжди було рухливою єдністю меншості та маси. Меншість – це сукупність осіб, виділених особливими якостями; маса – не виділених нічим, отже, йдеться не тільки і не стільки про «робочу масу». «Маса – це рядова людина» (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 17).

Суспільне життя – процес політичний, а водночас і інтелектуальний, моральний, економічний, духовний, куди входять звичаї, правила і умовності. Ортега-і-Гассет вважає, що найкращий спосіб підійти до цього історичного феномену – довіритися зору, виділивши ту рису сучасного світу, яка першою впадає у вічі.

Натовпи не виникають з порожнечі; люди, як складові цього натовпу, існували і раніше, але натовпом не були. Розсіяні маленькими групами чи поодинокі, вони жили, розкидано і роз'єднано. Раптом вони скупчилися, і повсюдно з'явилися стовпотворіння. Ба більше, у першому ряду, на найкращих місцях, уподобаних людською культурою та відведених колись для вузького кола – для меншості. «Юрба раптом стала видима і влаштувалася на кращих місцях в суспільстві... вона вийшла наперед аж до рампи, і це вона – головний діяч. Вже нема чільних героїв: є тільки хор» (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 17).

Мислитель замальовує небезпеки цього явища. Проблема в тому, що людина-маса – тип, представником якого може бути людина будь-якого класу. Це психологічний, духовний, тілесний стан, до якого людина легко входить, а от вийти непросто. Будь-яка людина тією чи іншою мірою, навіть еліта може впасти у стан масової людини, а людина сучасної епохи приречена те що, щоб

у цей стан впадати. «Людина-маса» – людина некультурна, вона не відчуває поваги до культури, яка уможливила її освіту/існування. Вона не знає і тисячної частки текстів, що утворили цивілізацію, в якій вона живе, хоча знає щось, що вивчила за своєю професією, своєю справою. Її не так «навчили», як «натренували» виконувати функції. Отже, впадаючи у стан «некультури», ми впадаємо у стан без-/недолюдського.

Основна властивість «людини-маси» не так її стандартність, як фізична інертність. «Маса» конститується, згідно з її висновками, не на основі якогось певного суспільного прошарку. Йдеться про такий «спосіб бути людиною», в рамках якого робляться насильницькі спроби перетворювати устрій суспільства, навмисно ігноруючи закономірності його функціонування. Концепція Ортега-і-Гассета стверджує, що механічна сукупність знеособлених індивідів створює нове явище - «масове суспільство», що протистоїть історичним формаціям минулого і містить наступне протиріччя: з одного боку, маси не мають можливості керувати суспільством, з іншого – вони прагнуть ним керувати. Звідси, соціальна активність мас, яка може призвести до катастрофи, і, «якщо «людина-маса» продовжуватиме панувати в Європі і вирішувати її долі, достатньо 30 років, щоб наш континент повернувся до варварства» (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 45).

Філософ проводить кордон між двома типами людей - аристократами і масою, але не за походженням, а за духом. Він пише, що поняття аристократії та маси стосуються всіх форм міжіндивідуального зв'язку і діють в усіх проявах співіснування. І там, де їх дія, на перший погляд, найнепомітніша, вони, насправді, справляють свій вагомий і прихований вплив. «Коли моральний підрив маси проти добірної меншини добувається політики, це означає, що він пройшов уже все соціальне тіло» (Ортега-і-Гассет, 1994, с. 175).

Ортега-і-Гассет одним з перших зафіксував феномен виникнення «масової свідомості» в європейському менталітеті: «маса» у нього трансформується в натовп, представники якого захоплюють керівні позиції в ієрархії громадських структур, нав'язуючи власні псевдоцінності іншим групам. Він писав, що світ живе під брутальною владою мас, втрачаючи аристократизм (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 21).

Аналізуючи маси він ставить деякі запитання і згадує своїх мислителів попередників, які бачили ці небезпеки і «кричали» з цього приводу. Хто він, ця масова людина, що панує зараз у суспільному житті? Чому вона така, яка є, як такою вийшла? Людина, яка має намір сьогодні очолювати європейське життя, мало схожа на тих, хто рухав XIX ст., але саме цим століттям вона народжена і вигодувана. Іспанець згадує попередників, які помічали це і попереджали:

Г. Гегель, О. Конт, Ф. Ніцше. Часто пророцтва справджувалися (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 46).

Отже, за Ортегою, «людина-маса» – це кожна людина, хто свідомо не оцінює себе в поняттях добре чи погано, а почуввається, характеризує себе «як усі» і тим не менш не засмучується від цього, а відчуває радість ідентифікувати себе як усі інші» (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 15). «Людина-маса» і негаразди, які вона тягне за собою не є причиною кризи, навпаки, вона є продуктом цієї кризи і певною мірою виступає як яскравий викривач специфічної культурної кризи сучасного розвиненого західного суспільства.

Це право на посередність та нав'язування її всім і всюди. «Майже в усіх однорідна маса тяжить над державною владою і розчавлює, знищує всяку супротивну групу. Маса – хто б це сказав, бачачи її компактний і численний вигляд? – не бажає співжиття ні з чим, що їй чуже. Вона смертельно ненавидить усе, що їй чуже» (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 62). Це нагадує натовп, який наринув і зніс все, а такий натовп і є «паливом» для диктатури.

Ортега приходять до висновку, що явища «повстання мас» та «людина-маса» виникли паралельно з різким покращенням умов життя людей і є свідченням радикальної деморалізації західного суспільства. Людина володіє багатством, практично всіма речами, які її оточують, але не може керувати сама собою. Незважаючи на колосальні успіхи в галузі науки та техніки, суспільство, на його думку, перебуває у кризовому стані. Відбувається процес радикальної дезорієнтації життя, що у свою чергу негативно впливає на культуру суспільства, спрощує відносини між людьми. «Все добро і все зло сучасного та найближчого майбутнього мають свої причини й коріння в цьому загальному піднесенні історичного рівня» (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 25).

Саме цей фактор визначає «сутність «людини-маси», тобто людини, яка живе без мети. Тому вона нічого не створює, хоча його можливості та сили є величезними». Одна з причин такого стану, який часом стає основним є правляча еліта, яка займає відокремлене місце у суспільстві та відмовляється виконувати покладену на неї місію. «Епохи занепаду – це епохи, коли провідна меншина народу – аристократія – втрачає свої якості вищості, надто ж ті, що зумовили її вивищення» (Ортега-і-Гассет, 1994, с. 175). У результаті суспільстві виникає ситуація, коли «маса» відмовляється бути керованою, вважаючи, що забезпечить себе сама. Еліта, покликанням якої є управління суспільством, живе заради самої себе і не хоче займати місце керівника. Таке становище та подібні форми управління цих соціальних груп, які не знаходять точок дотику та виконання властивих їм соціальних функцій, веде до кризи культури і усіх суспільних сфер.

Конкретними винуватцями сучасної кризи є ліберальна демократія та високий рівень розвитку

техніки. Вина ліберальної демократії полягає у визнанні політичних свобод та безперешкодної участі людей у суспільному житті. «Три засади уможливили цей новий світ: ліберальна демократія, експериментальна наука та індустріалізм. Останні дві можна звести до одного терміну: техніка XIX ст. не винайшла жодної з цих засад; вони походять із двох попередніх сторіч. Заслуга XIX ст. не у винаході, а в практичному здійсненні» (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 47-48). Фактично, у «людини-маси» відсутня почуття культури, оскільки немає культури там, де немає свідомого розуміння середовища проживання і тих норм, якими керується суспільство.

У цих умовах ліберальну демократію філософ характеризує як «хвору демократію», найістотнішими рисами якої є нівелювання відмінностей та якостей між людьми, а також технізація та автоматизація відносин між людьми на шкоду людській екзистенції. «Все добро і все зло сучасного та найближчого майбутнього мають свої причини й коріння в цьому загальному піднесенні історичного рівня... Не підлягає сумніву, що техніка, разом з ліберальною демократією, породила масу в кількісному розумінні цього слова», – пише Ортега-і-Гассет (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 84). Зрештою «людина-маса» – це гібрид, у якому сфокусовані нормальна посередня людина та шляхетна безстрашна людина.

Комбінація нездорової демократії і технічні забобони призводять до того, що будь-яка інша висловлена думка викликає у людського натовпу ненависть у міру того, як воно прагне бути відмінним від загальноприйнятого, а тому воно засуджується місцевою владою за допомогою мас-медіа.

Демократія і право були синонімами, але сьогодні є триумфом «гіпердемократії», в якій маса діє безпосередньо без закону, з допомогою матеріального тиску, накидаючи свої прагнення й смаки. Маса розчавлює під собою все, що відмінне, незвичайне, індивідуальне, кваліфіковане й добірне. «Хто не схожий на всіх, хто не думає як усі, ризикує, що його усунуть. Та ясно, що ці «всі» насправді не є всі. «Усі» – це нормально була складна єдність мас і розбіжних спеціалізованих меншин. Тепер усі – це тільки маса» (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 20). Зрозуміло, що в таких умовах демократія гине.

Крім того, риторика сучасної доби ввійшло поняття «насильство», а оратори і марнослови привласнили його собі. Але навіть коли існує можливість, що престиж насильства як цинічно встановленої норми почав підупадати, суспільство і надалі житимемо під його владою, хоч і в іншій формі (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 90). Важливо також відзначити, що Ортега цим та іншими міркуваннями про природу та функції державної влади передбачає образ адміністративного суспільства, в якому наукова спеціалізація, бюрократизація суспільного життя

та автономізація людського існування закупили джерела будь-якої оригінальності та нововведень.

Ще одну небезпеку бачить Ортега-і-Гассет. Це – сучасна держава, як найбільша небезпека, яка нині загрожує цивілізації: удержавлення життя, втручання держави, поглинання державою всякої суспільної спонтанності, себто знищення історичної спонтанності, яка кінець кінцем утримує, живить і підганяє призначення людей (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 91, 93).

Проблема і біда, що маса справді вірить, що вона є державою, і дедалі більше буде схильна пустити її в рух під будь-яким претекстом, щоб розчавити нею всяку творчу меншість, яка її дратує, і то в будь-якій галузі: в політиці, в науковій думці, в промисловості. Наслідки ж цієї тенденції будуть фатальні, вказує філософ. «Втручання держави раз по раз гвалтуватиме суспільну спонтанність; жодне нове зерно не зможе дати плодів. Суспільство житиме для держави, людина – для урядової машини». А оскільки вона є тільки машиною, «існування і утримання якої залежать від живучості її середовища, держава, висмоктавши з суспільства соки, обернеться в засохлий кістяк, помре іржавою смертю машини, куди більш моторошною, ніж смерть живого організму» (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 93). Ось до чого веде втручання держави, продовжує він: «народ обертається в м'ясо, яким живиться людське твориво – державна машина. Кістяк пожирає своє ж живе тіло» (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 94). У цій ситуації «маса» повстає, оскільки вважає себе володаркою виняткової влади, яка вперше стала її надбанням. «Повстання мас» реалізується проти і за рахунок шляхетної та обраної меншості через необтесаність і непокірність «людини-маси», забуваючи на якийсь момент, що сама меншість, або еліта, в першу чергу має змінити свою поведінку, як він про це неодноразово заявляв у своїй праці.

Щоб подолати цю кризу, Ортега закликає інтелектуалів повернутися до участі у суспільному житті, щоб за допомогою нової ідеології сформувати нові принципи людських взаємин, здатні вивести Захід із кризової ситуації. Він вважає, що будь-яке суспільство містить у собі таку функціональну структуру, у якій найенергійніші люди впливають на інших людей і ведуть їх за собою. Еліта, впливаючи на масу, покращує її природу і рухає історію вперед. Якщо ж ні, то – соціальний занепад, який призводить до того, що вищі класи занепадають і суспільство майже повністю перетворюється на вульгарну масу (Ортега-і-Гассет, 1994, с. 179).

Діяльність еліти та маси можна представити як два стани: зразковості та послуху. Функція першої полягає в тому, щоб бути ідеалом, прикладом, путівником; масі ж призначено слухняно слідувати зразковій меншості. Визначні якості у еліти є результатом самого життя, яке своєю чергою визначається антропологічними чинниками. Людина живе через необхідність, але

форма, спосіб життя не дано апріорі, вона формує їх сама. У цьому сенсі людина вільна, і не живе за задалегідь заданою схемою, не має детермінованого буття. Природно, що вибір може бути або добрий, або поганий. Аристократи демонструють зразкове життя, дають приклади для наслідування, і ця зразковість є їхньою головною функцією. У суспільстві одні люди творять, інші наслідують їх, йдуть за ними. Громадське життя вимагає існування досить здатної меншини, щоб організувати, ідейно надихати і спрямовувати іншу частину суспільства, яка у свою чергу має бути здатна вирішувати покладені на неї проблеми та мати почуття вищої відповідальності (Ортега-і-Гассет, 1994, с. 179-180).

Однією з найважливіших функціональних властивостей обраної меншини є формування у суспільстві соціальних норм поведінки, суспільних законів. Будь-яке життя, зокрема громадське, передбачає існування ієрархічної структури, і еліта займає у ній найвищу сходинку. Існування зразковості є необхідним соціальним механізмом удосконалення суспільного життя. Слідувати і підкорятися кращому означає і самому вдосконалюватись і покращуватись. Йдучи дорогою наслідування кращому, удосконалюється людська душа, самовдосконалюється людина і розвивається суспільство (Ортега-і-Гассет, 1994, с. 182).

Отже, принциповими причинами декаденції життя є занепад, розкладання аристократії чи повстання мас, незадоволених своїм громадським становищем. «Повертаючись ще і ще раз до діагнозів, що їх звичайно ставлять невиліковній недузі, на яку страждає наш народ, я, здається, визначив найближчий до істини. Це аристофобія і зненависть до кращих» (Ортега-і-Гассет, 1994, с. 183). А відсутність «кращих» породила в масі сліпоту, вона не розрізняє кращих і гірших. «Тож коли на нашій землі з'являються привілейовані індивіди, «маса» не вміє зробити їх корисними і часто їх знищує» (Ортега-і-Гассет, 1994, с. 194). Але не тільки в цьому проблема. Обрана меншість втрачає свою зразкову поведінку в суспільстві, свої високі якості, а маси перестають виконувати функції підпорядкування, які закладені природою. Вибрана меншість, або еліта, – це люди, які не перебувають при владі. Це ті, хто, маючи якусь частину влади або зовсім її не маючи, можуть впливати на маси. Там, де немає духовно панівної еліти і маси, що підкоряється, там немає суспільства.

Не минає своєю увагою Ортега питання, яким має бути досконале суспільство. Цим ідеалом, як реальністю, і метою, є аристократизація і внутрішня досконалість суспільства. У міру того, як воно буде аристократизуватися, воно все більше удосконалюватиметься. Суспільство, яке страждає на відсутність аристократизму, на думку Ортеги, є дефектним, ущербним, дегенеративним утворенням,

що має тенденцію до втрати своєї соціальної сутності. Хочемо ми того чи не хочемо, як би підсумовуючи свої міркування, зазначає він, але суспільство, для того щоб існувати і нормально розвиватися, має мати аристократизм, або, якщо сказати по-іншому, високий рівень духовного життя. «Тож не варто сперечатися, повинна чи не повинна аристократія втручатися в утворення суспільства. Питання вирішено з першого дня історії людства: суспільство без аристократії, без добірної меншини не є суспільством» (Ортега-і-Гассет, 1994, с. 178).

Висновки.

Отже, «гортаючи Ортегу-і-Гассета», згадуємо багатьох представників політичної думки минулого, які так чи інакше висловлювали подібне. Протягом століть тягнеться ця ідея про найбільшу користь для суспільства саме якогось варіанту аристократичного правління. Як у пору стародавньої античної Греції з'явилася думка про аристократію як кращу форму правління, так пройшли віки, але відсунути її на «задвірки» не вдалося. У ХХ ст. народилося багато теорій про демократію як саме елітарну форму устрою (Р. Дарендорф, Й. Шумпетер тощо). Часто повторювалася думка, що широке застосування демократичних форм політичної участі відкриває й торить широкий і комфортний шлях до диктатури. Про це є також у Ортега-і-Гассета, який згадує більшовизм і фашизм (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 18, 27, 58, 71). Диктатура, яка починається з масовізації суспільства і втрати аристократичності у правлячої еліти, яка сама стає певною мірою «масою».

Він послідовно проводить думку, що вплив обраної меншості на суспільне життя зовсім не означає оволодіння ними політичною владою. Якраз навпаки. Еліта ніколи не може завоювати цю владу, якщо вона перебуває у меншості. Щоб це сталося, вона має перетворитися на більшість, оскільки в політиці перемагає той, хто опановує громадську думку і підкоряє її своєму впливу. Еліта в політичному плані ніколи не може підкорити своєму впливу більшість і, отже, керувати державою (Ортега-і-Гассет, 1994, с. 175, 178). Справа в тому, що завжди, коли її ідеї опановують розуми більшості громадян, ця стара еліта самозаперечується, і в суспільстві формується нова обрана меншість, яка ставить і висуває вищі цілі та завдання. «Відсутність "кращих" або принаймні їх рідкісність впливає на всю нашу історію... Відсутність "кращих" породила в масі, в "народі", столітню сліпоту». (Ортега-і-Гассет, 1994, с. 194).

Коли ж меншість все ж таки приходить до влади і починає керувати державою, то це стає трагедією для суспільства, оскільки меншість силою нав'язує свої ідеї більшості, що зрештою обертається для суспільства великою бідною. Подібна ситуація сталася у тих країнах, де до влади прийшов фашизм, хоча вони були висококультурними. Але ж, як переконливо

довів Ортега-і-Гассет, коли культура стає масовою, а «масова людина», масові форми політичної участі і пересічна людина сприймає її як «фон» торжествує антидемократія.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бакієв, В. (2021, Вересень 17). Зворотній бік цифрового суспільства – другий «Бунт мас». *Дзеркало тижня*. Відновлено з <https://zn.ua/ukr/tech/zvrotnij-bik-tsifrovoho-suspilstva-druhij-bunt-mas-.html>
- Гладкий, С. О. (2022). Менталітет доби масового суспільства: правові аспекти в українському вимірі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*, 71, 26-31. Відновлено з <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/5.pdf>
- Дружинець, М. (2020). Масова культура: підходи до вивчення та напрями теоретичного осмислення. *АРТ-платформа*, 1, 277-292. Відновлено з <https://art-platforma.kmaecm.edu.ua/index.php/art1/article/view/20/17>
- Козинець, О., & Соболев, В. (2020). Роль і значення мас у державі та суспільстві у вченні Х. Ортега-і-Гассета. *Порівняльно-аналітичне право*, 1, 34-37. Відновлено з <http://surl.li/mlwau>
- Мангейм, Д. (2010). *Діагноз нашого часу*. Київ: Центр гуманітарних ініціатив.
- Ортега-і-Гасет, Х. (1994). *Безхребетна Іспанія*. Вибрані твори. Київ.
- Ортега-і-Гасет, Х. (1965). *Бунт мас*. Нью-Йорк.
- Плашевська, А. (2019, Серпень 11). *Ортега-а-Гассет. Проблеми масової та елітарної культури*. Відновлено з <https://plomin.club/ortega-i-gasset-problems-of-mass-and-elite-culture/>
- Рилова, О. (2020). Концепція масового суспільства Хосе Ортега-і-Гассета. *Вісник Львівського університету, Серія філософсько-політологічні студії*, 30, 109-115.
- Шелкова, Н. (2019). Варваризація та масовізація як феномени сучасної культури. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, Серія «Філософія. Філософські перипетії»*, 60, 59-70.

REFERENCES

- Bakiev, V. (2021, September 17). The reverse side of the digital society is the second "Rebellion of the Masses". *Mirror of the week*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/tech/zvrotnij-bik-tsifrovoho-suspilstva-druhij-bunt-mas-.html>
- Druzhynets, M. (2020). Mass culture: approaches to study and directions of theoretical understanding. *ART platform*, 1, 277-292. Retrieved from <https://art-platforma.kmaecm.edu.ua/index.php/art1/article/view/20/17>
- Hladkyi, S. O. (2022). The mentality of the era of mass society: legal aspects in the Ukrainian dimension. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University, PRAVO Series*, 71, 26-31. Retrieved from <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/5.pdf>
- Kozynets, O., & Sobolev, V. (2020). The role and importance of the masses in the state and society in the teachings of H. Ortega y Gasset. *Comparative and analytical law*, 1, 34-37. Retrieved from <http://surl.li/mlwau>
- Mannheim, D. (2010). *Diagnosis of our time*. Kyiv: Center for Humanitarian Initiatives.
- Ortega y Gasset, H. (1994). *Spineless Spain*. Selected works. Kyiv.
- Ortega y Gasset, H. (1965). *Rebellion of the masses*. New York.
- Plashevskaya, A. (2019, August 11). *Ortega a Gasset. Problems of mass and elite culture*. Retrieved from <https://plomin.club/ortega-i-gasset-problems-of-mass-and-elite-culture/>
- Rylova, O. (2020). The concept of mass society of Jose Ortega y Gasset. *Bulletin of Lviv University, Philosophical and Political Studies Series*, 30, 109-115.
- Shelkova, N. (2019). Barbarization and massification as phenomena of modern culture. *Bulletin of V. N. Karazin KhNU, Series "Philosophy. Philosophical vicissitudes"*, 60, 59-70.